

NIEUWSBRIEF

Archeologie en Monumenten

Bergen op Zoom

**Nieuwe ontdekkingen
op de Parade**

Voor uw agenda

**Voor u gelezen
(‘B-mails’)**

Gespen

Boekennieuws

Kijken naar

Van de bestuurstafel

Jaargang 10 - Nr. 36
juni 2007

NIEUWE ONTDEKKINGEN OP DE PARADE

(Marco Vermunt)

In mei van dit jaar heeft het Bureau Archeologie en Monumenten een kortdurend onderzoek uitgevoerd op de Parade. Aanleiding was het maken van een nieuwe keermuur rond de bomen achter de kerk. Daarvoor was een twee meter brede en even zo diepe sleuf nodig. De plaats van deze sleuf was enkele meters naast de opgravingsput van 2002 en bood dus een waardevolle aanvulling op het onderzoek.

Eigenlijk was het graafwerk een herhaling van 1964, het jaar waarin de “Stenen Tuin” werd aangelegd. Destijds, toen het hek rond de Thaliatuin was verwijderd en grondwerkers aan de gang gingen om de nieuwe terrasmuren van de Stenen Tuin te funderen, kwamen zij de resten van een oude kelder tegen. In die jaren was dat geen reden voor enige opwinding, laat staan om er extra aandacht aan te besteden. Archeologisch onderzoek in Nederlandse binnensteden bestond nog nauwelijks en zeker niet in Bergen op Zoom. Onder druk van de tijdgeest was moderniseren het toverwoord en overal in Nederland werd gesloopt en nieuw gebouwd. Alles wat oud was, werd bestempeld als achterhaald en waardeloos. Beton was synoniem voor vooruitgang. De vernieuwingsdrang van de jaren '60 van de vorige eeuw heeft enorme schade toegebracht aan monumentale gebouwen en archeologische resten in onze steden.

Tekenleraar en schilder Fons Gieles, zeer geïnteresseerd in opgravingen, was de eerste die het belang inzag om iets van die oude sporen op te tekenen en vast te leggen, voor ze op de puincontainer werden afgevoerd. Samen met een groep leerlingen van het Mollerlyceum heeft hij kelders en muren van een middeleeuws huis aan de Kerkstraat opgegraven en vervolgens gepubliceerd in het boekje “Tien kuub Thalia”. Zo ontstond de allereerste opgraving in Bergen op Zoom. Nu, 43 jaar later en 4000 kuub Thalia verder, kwam het keldertje aan de Kerkstraat weer in beeld en voor de eerste keer kon het met moderne meettechnieken worden ingemeten. De sporen van het graafwerk van 1964 waren nog te zien. Er kwamen ook nieuwe sporen aan het licht: de muren van een tweede huis en een kuil met afval uit het midden van de 14de eeuw. De interessantste vondst dateert echter uit de Romeinse tijd.

Offer aan de Goden

In 1964 zou het voor onmogelijk zijn gehouden om in de binnenstad van Bergen op Zoom Romeinse vondsten te vinden, en zelfs niet lang geleden werd onze omgeving nog beschouwd als archeologisch “leeg” in de Romeinse tijd. Wat zouden Romeinen hier te zoeken hebben, was de gedachte. Misschien paste het ook een beetje in het zelfbeeld van de stad, lange tijd sterk naar binnen gekeerd. Desalniettemin werden tijdens de opgravingen allerlei Romeinse resten gevonden: een groot ven, waarin tussen de eerste en derde eeuw na Christus regelmatig voorwerpen waren “gedeponeerd”, vooral aardewerk en munten. Stukken van reusachtige amforen, gemaakt in Spanje en Zuid-Frankrijk, de bulkverpakking van die tijd voor olijfolie en wijn, en vele honderden miniatuur amfoortjes, nagemaakt van de grote voorbeelden en in duizenden kleine stukjes teruggevonden op de bodem van het ven, maakten plotseling duidelijk dat deze plaats wel degelijk een onderdeel van het Romeinse Rijk was geweest. De vondsten waren gedeponeerd, dat wil zeggen dat ze doelbewust waren weggeworpen vanuit een religieus besef. Mensen offerden iets om daarmee een gunst te verkrijgen van een godheid die op die plaats vereerd werd. Dit klinkt simpel, maar het betekent dat er in die tijd een heiligdom was, waar mensen zoveel belang aan hechtten, dat er meer dan 200 jaar lang offers werden gebracht. Dat roept meer vragen dan antwoorden op. Waar kwamen de mensen vandaan die de offers brachten? Waarom juist amforen als offergaven? Gaat het hier om een heiligdom langs een handelsweg waarover wijn en olie vervoerd werden? Was de plaats van het latere Bergen op Zoom dan zo belangrijk in de handelsverbindingen van de Romeinse Lage Landen? Veel van die vragen zullen misschien nooit helemaal beantwoord kunnen worden en zolang de uitwerking van de opgraving nog in gang is, komen nog nieuwe ontdekkingen aan het licht. Zo is het interessant om de manier van offeren te vergelijken met andere voorbeelden.

In het Romeinse Apulum in Dacië (nu Alba Julia in Roemenië) werd een heiligdom opgegraven dat gewijd was aan Liber Pater, een wijd vereerde godheid die vergeleken kan worden met Dionysos en Bacchus en die zorgde voor groeikracht en vruchtbaarheid. Bij het heiligdom werden grote kuilen gevonden die gevuld waren met allerlei schalen en vaatwerk. Aangenomen wordt, dat daarmee voedsel en drank werd aangeboden, bijvoorbeeld op een altaar. Na het gebruik werden de voorwerpen “onttrokken” aan het dagelijkse gebruik, door deze kapot te breken of te slaan. Dat gebeurde door ze in de kuil te leggen en er met een steen op te slaan, of door ze kapot te gooien. Dit gebruik is typisch voor vele offergaven in heilige plaatsen, ook voor (en zelfs na) de Romeinse tijd. Het feit dat een voorwerp een heilige functie kreeg, betekende dat het niet meer thuishoorde in de alledaagse wereld en dus onbruikbaar gemaakt moest worden. Het wegwerpen of wegzetten in een put, kuil, of ven past in de gedachte dat deze plaatsen direct verbonden waren met de godheid via aardse krachten. Kromgebogen zwaarden, lekgestoken emmers, met opzet beschadigde helmen: ze lijken allemaal te passen in dit “rituele” gedrag van onze voorouders. Waar in Apulum allerlei vormen van gebruiksaardewerk werden gevonden, zijn de vondsten in Bergen op Zoom beperkt tot hoofdzakelijk amfoortjes. Bijna allemaal zijn ze in kleine stukjes gebroken. Het lijkt er sterk op dat dit ook met opzet is gebeurd. De potjes werden in het ven geworpen, of eerst gebroken en daarna weggegooid. Het passen van de duizenden scherfjes (“cross-fitting”) zal hopelijk meer duidelijkheid daarover geven. Waarschijnlijk werden de amforen eerst gebruikt om een plengoffer van wijn en olie in een heiligdom te brengen. Het feit dat de amfoortjes nergens anders in Europa, dan alleen in Bergen op Zoom voorkomen, wijst op een kortstondig uniek gebruik, alleen voor deze speciale handeling.

Helaas kennen we de naam van de vereerde godheid niet. De opgraving heeft geen inscripties of stukken van altaarstenen opgeleverd, evenmin sporen van een heiligdom, wel van veel daktegels. Waarschijnlijk moeten we het heiligdom zoeken onder of vlak bij de huidige kerk.

Een apart offer?

Bij het laatste deel van het onderzoek, enkele weken geleden, werd een kleine kuil gevonden, die gelukkig gespaard was gebleven voor graafwerk in de Middeleeuwen. In het kuiltje lagen drie kleine amforen bij elkaar: twee bijna complete en een derde in scherven (zie afbeelding). Van een amfoor was de hals afgebroken, de tweede had een flinke beschadiging op de onderkant en de derde was ter plaatse kapotgeslagen. Het is merkwaardigerwijs de eerste offervondst die we kennen buiten het eigenlijke Romeinse ven. In het ven zijn eerder wel enkele (bijna) complete amforen gevonden, maar die waren duidelijk erin geworpen en niet begraven. In feite lag de kuil net aan de rand van het ven,

onder aan de steile helling die vanaf de kerk afloopt naar het zuidoosten. Iemand heeft dus besloten om zijn amforen na gebruik niet zomaar weg te gooien maar ze netjes in een kuil te begraven, op de manier zoals in Apulum gebeurde. Meer dan nog wat losse scherfjes van andere amforen leverde de kuil niet op. Vlak bij de grote plataan werden in 2004 nog twee van dit soort kuilen gevonden, maar daarin zaten alleen scherven, die nog niet tot voorwerpen in elkaar "gepuzzeld" konden worden. Lag dit kuiltje het dichtst bij het heiligdom en zijn er misschien nog veel meer? Helaas is de strook tussen de kiosk en de kerk, waarschijnlijk het belangrijkste archeologische stukje van Bergen op Zoom, niet opgegraven, omdat daar geen reden voor was. Ook onder de kerk is nooit gegraven, althans niet achter het altaar. Saillant detail: de belangrijke Romeinse feestdag die gewijd was aan Liber Pater, en afgeleid van het Bacchusfeest waarbij mensen gemaskerd de straat opgingen, viel op 17 maart. En dat is dezelfde datum voor de feestdag (sterfdag) van... de heilige Gertrudis van Nijvel.

Romeinse pottenbakkers

Een van de grootste mysteries was de herkomst van de kleine amforen. Dit is nu duidelijk geworden door onderzoek naar de petrochemische samenstelling van de klei. In het kader van zijn promotieonderzoek naar het zogenaamde Romeinse "Waaslandse aardewerk" heeft Wim De Clercq van de universiteit van Gent vast kunnen stellen dat de kleine amfoortjes van Bergse klei gemaakt moeten zijn. Dat werd ook wel verwacht voor aardewerk dat nergens anders voorkomt en specifiek voor offeren diende. Het idee dat hier een Romeinse pottenbakker op een draaischijf amforen maakte, een technisch erg ingewikkelde vorm, is uiterst intrigerend. Maar het Belgische onderzoek ging nog veel verder. Het Belgische Waaslandse aardewerk heeft archeologen al lange tijd bezig gehouden. Dit is een aardewerksoort die frequent in omloop was van de eerste tot de derde eeuw na Christus in een groot gebied: Zuidelijk Nederland en een groot deel van Vlaanderen. Kenmerkend is de overwegend grijze kleur vanwege de reducerende baktechniek. De bekendste vormen zijn grote kommen voor voedselbereiding. Het werd Waaslands genoemd omdat het productiecentrum in het Waasland, ten westen van de Schelde, vermoed werd. Het onderzoek betrof veel kleisoorten uit allerlei gebieden van de Nederlanden, maar leidde uiteindelijk tot één conclusie: het "Waaslandse" aardewerk is nooit in het Waasland gemaakt.

Evenmin ergens anders in België. Het is gemaakt van klei, die uitsluitend voorkomt in het gebied van..... Bergen op Zoom en Halsteren! De petrochemische samenstelling en met name de hoeveelheid mica die er van nature in zit, is kenmerkend voor deze regio. Er is ook goed gekeken naar middeleeuws aardewerk, waarvan we zeker weten dat het door Bergse pottenbakkers is gemaakt, en dat bleek exact overeen te komen met het "Waaslands". Scherven van Waaslandse waar zijn onlangs opgegraven op Kijk-in-de-Pot en lijken ook zo op het oog precies op het grijze Bergse potgoed van de 13de en 14de eeuw.

Dit resultaat is op zijn zachtst gezegd opzienbarend. Het zou betekenen dat de omgeving van Bergen op Zoom al in de eerste eeuwen van onze jaartelling bevolkt werd door pottenbakkers die een groot deel van de Lage Landen, tot zelf Keulen toe, van potgoed voorzagen. Dan zou Bergen op Zoom niet alleen zijn imago kwijtraken als desolate uithoek, die pas heel laat bevolkt raakte, maar zelfs ineens opgewaarderd worden tot een van de belangrijkste plaatsen van de Romeinse Nederlanden. Geen wonder dat menig archeoloog uiterst sceptisch op deze bevindingen reageert. Zelfs wijlen Fons Gieles, toch vaak schrijvend over Bergs aardewerk, had dit niet kunnen vermoeden.

Het wachten is nu op de uiteindelijke publicatie, die binnenkort moet verschijnen.

VOOR UW AGENDA

Nijmegen, t/m 18 november 2007

Achter het zilveren masker

Technisch onderzoek naar Romeinse Ruitershelmen

Museum Het Valkhof bezit een bijzondere groep Romeinse ruitershelmen uit de 1ste eeuw na Chr. Een kenmerkend onderdeel daarvan zijn de vizieren in de vorm van een gezicht. De ijzeren helmen waren bovendien rijk versierd: de viziermaskers met een dun laagje zilver en de helmen zelf met een geornamenteerde bekleding gemaakt van haar en textiel.

Ze hoorden tot de uitrusting van de ruiters in het Romeinse leger, al weten we niet of ze alleen bij plechtigheden of ook tijdens gevechten werden gedragen.

De helmen en maskers zijn met groot technisch vernuft en materiaalbeheersing vervaardigd. Een aantal aspecten van materiaalgebruik en vervaardiging zijn nog onduidelijk. Om deze vragen te beantwoorden is onlangs een technisch onderzoek gestart naar de vervaardiging van deze opmerkelijke helmen.

De eerste resultaten worden gepresenteerd in een kleine tentoonstelling op de galerij van het museum. Voor het eerst is het gezichtsmasker te zien dat in de zomer van 2006 is gevonden. Het kwam op korte afstand van het museum te voorschijn bij opgravingen op de St. Josephhof, uitgevoerd door het Bureau Archeologie van de gemeente Nijmegen. Open: di-vrij: 10.00-17.00 uur; za, zo, feestdagen 12.00-17.00 uur
*Inl.: Museum Het Valkhof, Kelfkensbos 59, Nijmegen, Tel: 024-3608805.
www.museumhetvalkhof.nl*

Schoonhoven, t/m 25 november 2007

Zilver van Van Kempen

Van 9 juni tot en met 25 november vindt in het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum een overzichtstentoonstelling plaats van het zilverwerk van vijf generaties Van Kempen, onder de titel Van zilversmid tot fabrikant 1819-1919. De naam Van Kempen was decennia lang een begrip in Nederland. Dit is te danken aan Johannes Mattheus van Kempen III (1814-1877). Zowel zijn grootvader als zijn vader waren opgeleid tot zilversmid en hadden een winkel annex werkplaats in Utrecht. Hij krijgt het vak dus met de paplepel ingegoten. En dat doet hijzelf op zijn beurt met zijn kinderen en kleinkinderen: enkele zonen en kleinzonen zouden als fabrikant in zijn voetsporen treden.

In 1834 koopt Johannes Mattheus III, als 'goud- en zilverkashouder', een bescheiden winkelpand aan de Choorstraat in Utrecht. Hij realiseert zich dat de fabrieksmatige zilverproductie een steeds belangrijker rol zou gaan spelen en de traditionele ambachtelijke edelsmeedkunst zou gaan verdringen. In 1851 laat hij in een groot middeleeuws pand aan de Oude Gracht dat hij inmiddels had gekocht, een voor die tijd uiterst moderne stoommachine plaatsen. Op deze manier kan hij, met de hulp van een toenemend aantal goed opgeleide medewerkers, zijn ideaal realiseren: het op moderne wijze produceren van goedkopere, maar kwalitatief goede zilveren voorwerpen. Bij Van Kempen hecht men veel waarde aan goede kwaliteit en zorgvuldige afwerking van de voorwerpen. Niet voor niets krijgt de fabriek in Voorschoten talrijke opdrachten van het Koninklijk Huis en van verschillende overheidsinstellingen. In de tentoonstelling wordt een beeld geschetst van de steeds groter wordende vraag naar zilver tussen 1819 en 1919 en van het antwoord hierop van de familie Van Kempen.

Inl.: Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385 612

Leiden - 12 jun t/m 21 okt 2007
Verboden te verzamelen?

Welke dilemma's spelen bij verzamelen en presenteren in het museum? Waar liggen de grenzen? De bezoeker wordt uitgedaagd zelf actief mee te denken over actuele kwesties en standpunten.

In 'Verboden te verzamelen?' staan museale kwesties bij het verzamelen en presenteren van objecten door het Rijksmuseum van Oudheden centraal. Het museum biedt u daarmee een kijkje achter de schermen. Hoe gaat het museum thema's als:

- omgang met menselijke resten zoals Egyptische mummies
- authenticiteit
- herkomstgeschiedenis
- het afstoten van objecten

Voorwerpen uit de eigen collectie illustreren de problematiek. Bezoekers kunnen zelf aan de discussie deelnemen en per casus stelling nemen.

Inl.: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, Leiden, tel. 071-516 31 63

Schipluiden - 7 mei t/m 27 aug 20
Middeleeuwse kastelen in en om Schipluiden

In Midden-Delfland en directe omgeving hebben in de Middeleeuwen verscheidene kastelen gestaan. De oudste gaan terug tot de twaalfde eeuw, de meeste dateren uit de dertiende en veertiende eeuw. Ook zijn er nog in de vijftiende eeuw kastelen gebouwd. Sommige kastelen zijn slechts van naam bekend, van anderen weten we meer. Van een aantal kastelen zijn hun bewoners goed bekend uit talloze geschreven bronnen, omdat ze een rol van betekenis hebben gespeeld in de locale en regionale geschiedenis.

Van andere kastelen kennen we soms alleen maar de naam van een van hun bezitters. Van enkele kastelen zijn nog afbeeldingen bewaard gebleven in de vorm van gravures, tekeningen of afbeeldingen in oude kaartboeken en als plattegronden op historische topografische afbeeldingen. Ook is er op een aantal kastelen een opgraving uitgevoerd die plattegronden van de gebouwen en gebruiksvoorwerpen van hun bewoners heeft opgeleverd. Het verhaal over deze Delflandse kastelen eindigt in 1573, toen alle kastelen die nog overeind stonden, werden afgebroken op bevel van Prins Willem van Oranje. Deze was namelijk bang dat versterkingen buiten de steden in handen zouden vallen van het oprukkende Spaanse leger, die de opstand in Holland wilde onderdrukken. Op de expositie wordt aandacht geschonken aan de belangrijkste bewoner van elk kasteel. Soms is dat de bouwheer, maar ook latere bewoners komen aan bod. Van elk kasteel wordt de bewoningsgeschiedenis van deze adellijke huizen beschreven en worden

historische afbeeldingen vertoond. Zo komen de kastelen Huis te Dorp, de Keenenburg, Hodenpijl en Groeneveld in Schipluiden, Made en Altena in Delft, Utelier en Diepenburg in De Lier, Huis te Blotinghe, Te Werve en Den Burch in Rijswijk en Holy in Vlaardingen aan bod. Ook worden er archeologische voorwerpen geëxposeerd die bij opgravingen van de Keenenburg, Groeneveld, Made, Altena en Te Werve zijn aangetroffen.

Inl.: Museum Het Tramstation, Otto van Zevenderstraat 2, Schipluiden

Leiden, t/m 12 augustus 2007
5000 jaar oud Uruk-aardewerk uit Syrië

Voor de tentoonstelling 'Archeologische vondsten van de heilige berg Jebel Aruda, Syrië', selecteerde het museum ruim 80 topstukken, waarvan een deel voor het eerst wordt geëxposeerd. De objecten zijn afkomstig uit de Uruk-cultuur die tussen 4000 en 3000 v.Chr. tot bloei kwam in Irak. Deze cultuur is onder meer verantwoordelijk voor de uitvinding van het wiel en het schrift.

De verscheidenheid van het 5000 jaar oude aardewerk is opzienbarend. Van piepkleine schaaltes tot potten van ruim een meter hoog. Tegen de achtergrond van enorme sfeerbeelden van de Jebel (Arabisch voor berg) Aruda komt de robuuste charme ervan goed tot haar recht. Bladerend in een levensgroot fotoboek kunt u zich een voorstelling maken van de Jebel Aruda tijdens en na de archeologische opgravingen. Ook het restauratieproces van het aardewerk is in beeld gebracht, waardoor u een goed beeld krijgt van de transformatie van scherf tot pot.

De Uniersiteit Leiden verrichtte in de jaren '70 opgravingen op de Jebel Aruda. Het aardewerk is opgegraven in woonhuizen en tempels op de berg.

Het werd gebruikt voor het leven van alledag. Sommige potten hebben een afgeronde bodem, waardoor het vermoeden bestaat dat deze werden opgehangen of ingegraven. Ongeveer tien procent van het aardewerk is versierd met ingekraste motieven. De vlakke bovenkant van de kruiken leende zich hier goed voor.

Het versierde aardewerk werd mogelijk gebruikt voor de opslag van luxe producten of gebruikt bij speciale gelegenheden. Het diende vermoedelijk ook als statussymbool voor de eigenaar.

De volledige collectie bestaat uit ruim duizend objecten, waarvan enkele honderden stuks aardewerk. In 2004 droeg de Universiteit Leiden de collectie over aan het Rijksmuseum van Oudheden. Inmiddels is een gedeelte ervan gerestaureerd.

*Inl.: Rijksmuseum van Oudheden,
Rapenburg 28, Leiden.
Tel 0900-6600600.*

Den Briel, permanent

Historisch Museum Den Briel heeft een heringerichte presentatie archeologie over Brielle geopend. Bijzonder zijn vijf wastafeltjes. De wastafeltjes behoren tot de meest recente bodemvondsten die op de presentatie te zien zijn. De nieuwe presentatie loopt van de prehistorie tot het einde van de middeleeuwen, met de nadruk op die laatste periode.

In 2002 kwamen de wastafeltjes van rond 1450 naar boven bij archeologische opgravingen aan het Maarland Zuidzijde. De tafeltjes zijn een soort tabletten van hout met daarop een laagje was. "Scholieren of kooplui schreven daar op", legt conservator Marijke Holtrop uit. Een deskundige heeft ze bestudeerd, en kwam tot de conclusie dat er een zakelijke transactie van Brielse kooplui op staat. "Het gaat om de Godspenning, een belasting die kooplieden moesten betalen op de visvangst."

Vijf thema's zijn te zien: stadsmuur, adel, geestelijkheid, boeren en burgers en visserij en handel. De presentatie is in het bijzonder geschikt voor Brielse brugklassers. Voor hen is een educatief programma gemaakt. Een aantal leerlingen heeft meegedacht over de inrichting van de tentoonstelling. "Zij willen graag interactiviteit", zegt Holtrop. Daarom zijn er nu laden die open kunnen en is er een voelgat. Ook zijn er microscopen, waaronder bezoekers vondsten uit de bodem kunnen bestuderen. Een botje van een vis bijvoorbeeld, of een pit.

Het Historisch Museum Den Briel heeft onlangs een exemplaar van de zeldzame draagpenning van de Watergeuzen verworven:

zilver gegoten en in de vorm van een halve maan, de zogenoemde "geuzenpenning".

Inl.: Hist. Museum Den Briel, Markt 1, 3231 AH Brielle

VOOR U GELEZEN

B-mails' uit de middeleeuwen

In Noordwest-Rusland, geconcentreerd rond de stad Novgorod, vond in de middeleeuwen een levendige correspondentie plaats op stukjes berkenbast. Meer dan duizend van deze 'b-mails' zijn nu gefotografeerd, verder geanalyseerd en op internet gezet door een consortium van zeven onderzoeksinstituten. De Universiteit Leiden is daarvan penvoerder. 'De berichten zijn het equivalent van iets dat het midden houdt tussen e-mail en sms', vertelt slavist en 'berestoloog' prof.dr. Jos Schaeken. 'Het materiaal beperkt de lengte van de boodschap die je kunt overdragen.'

Stilus

De berestologie is de jonge wetenschap die zich bezighoudt met de teksten op berkenbast ('beresta' is het Russische woord voor berkenbast). Schaeken laat een stukje gedroogde berkenbast zien, dat hij zelf uit een dode berk heeft gesneden. 'We weten niet precies hoe het behandeld werd, maar het is geen intensief proces. Je moet het een beetje nat maken en dan kun je er heel goed met een stilus op schrijven. De letters werden er zonder inkt ingekrast. Er zijn maar twee met inkt beschreven exemplaren bekend.' Berkenbast was (en is) een alom voorhanden materiaal in noordwest-Rusland en dus een voor de hand liggende kandidaat om te dienen als tekstdrager. Papier was nog niet bekend en perkament was veel te duur. Bovendien bestond er al een cultuur om dit materiaal te gebruiken.

Bodemarchief

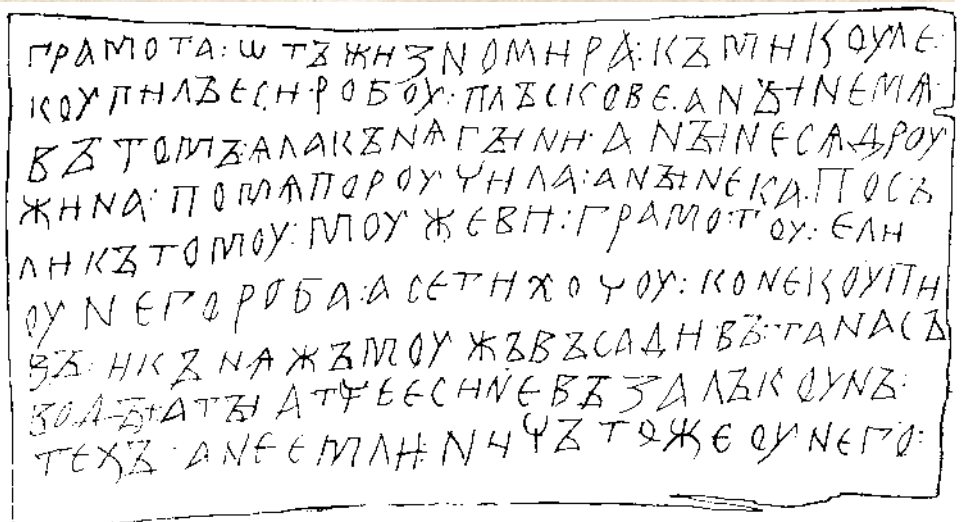
Het eerste beschreven stukje berkenbast werd gevonden op 26 juli 1951 en sindsdien zijn er al meer dan duizend opgegraven. Elke zomer wordt verder gegraven naar nieuwe. De stukjes zijn gemiddeld niet groter dan 15 tot 40 centimeter lang en 2 tot 8 centimeter breed. Op maar een kwart staat een volledige tekst, de rest is min of meer fragmentarisch overgeleverd. De volledig bewaarde teksten zijn meestal niet langer dan twintig woorden. Een paar hebben meer dan vijftig woorden en de langste tekst telt 176 woorden.

De schrijfcultuur op berkenbast ontstond in het tweede kwart van de elfde eeuw en duurde tot iets na het midden van de vijftiende eeuw. Dit heeft te maken met allerlei historische ontwikkelingen en met de archeologische gesteldheid, waardoor berkenbast niet meer in het bodemarchief kon worden opgenomen. Schaeken: 'Het wil niet per se zeggen dat het er niet meer was, maar het is niet overgeleverd.'

Liefdesbrieven

De berkenbastteksten geven een uniek inzicht uit de eerste hand in het dagelijkse leven van Novgorod over een periode van meer dan vierhonderd jaar. Meestal gaat het om privé-correspondentie, maar er zijn ook nogal wat lijsten met administratieve gegevens gevonden. Verder komen bijna alle denkbare genres aan de orde: officiële documenten, zoals een testament of een andere formele overeenkomst; leermateriaal, zoals een opsomming van het alfabet of lettergreepoefeningen; raadseltjes, schoolgrapjes, bezweringsen, etiketten, liefdesbrieven, stukjes literatuur en liturgische teksten, huwelijksaanzoeken, uitnodigingen. 'Van nogal wat berkenbastteksten weten we niet wat er precies bedoeld wordt maar elke nieuwe vondst voegt iets toe aan onze kennis', vertelt Schaeken. 'Het zijn korte teksten zonder context. De schrijver gaat er vanuit dat de ontvanger een heleboel snapt zonder alles te hoeven uitleggen.'

Bron: www.universiteitleiden.nl

2 1 2 3 4 5 cm

№ 109

Omroep Brabant komt met 13-delige serie in het najaar

Omroep Brabant komt van september tot en met november met een nieuwe programmareeks over erfgoed waarbij nieuws wordt gemaakt dat er nog niet is. Een voorbeeld is de aflevering 'Brabant aan Zee'. Want stel nu, dat Brabant echt aan zee komt te liggen? Plaatsen als Katwijk en Zeeland zijn er al, net zoals plantjes die (al?) zout smaken. Gedurende de hele aflevering wordt gewiticht tussen beelden die waar zijn en niet waar. Maar er wordt ook bewust een link gelegd naar zaken uit het verleden: zoals de verdronken dorpen in West-Brabant. Via website, radio en een forum worden mensen vervolgens uitgenodigd om te discussiëren en reflecteren.

GESPEN

(Alexander van der Kallen)

De gesp zoals we die nu kennen is primair een Romeinse uitvinding. Zij waren de eersten die gebruik maakten van een beugel met een angel dat door een gaatje in een riem diende te worden gestoken.

Het waren echter de Kelten die voor het eerst objecten gingen gebruiken voor het sluiten van kleding in een andere vorm dan de fibula.

Iedereen is waarschijnlijk wel bekend met de grote hoeveelheden gouden voorwerpen die door de, hoofdzakelijk op het Ierse eiland wonende, Keltische volkeren zijn gemaakt. Deze worden gevonden in grote schatvondsten van soms wel honderden voorwerpen bij elkaar. Meestal bestaan dergelijke vondsten hoofdzakelijk uit arm- en nekbanden.

Een enkele maal zitten er in deze schatvondsten ook voorwerpen die enigszins lijken op armbanden maar daar eigenlijk veel te plat voor zijn of een veel te grote opening hebben waardoor deze nooit op de arm zou kunnen blijven hangen. Ze bestaan uit een brede lage boog uitlopend in een schelp aan iedere zijde. De bogen zijn massief gegoten, de schelpen bestaan uit een zeer dun plaatje goud.

De totale lengte varieert tussen de 15 en 25 cm. Het idee is dat deze objecten gebruikt werden voor het sluiten van kleding. De twee brede schelpen aan weerszijden van de boog werden door een gat in de kleding gestoken. Op een zelfde manier als een knoop in een knoopsgat. Op die manier kon een kledingstuk tot op zekere hoogte worden gesloten afhankelijk van de afstand tussen de twee schelpen.

Een goede Nederlandse naam voor deze voorwerpen is er niet, maar de Britten noemen dit een "dress fastener". Mocht je ooit in Dublin op vakantie zijn ga dan beslist langs het National Museum of History and Archeology voor een schitterende collectie waarin zich ook diverse van deze dress fasteners bevinden. De oorsprong van het woord gesp is niet exact bekend.

De Engelse benaming is buckle. Dit is afkomstig van het Latijnse woord *Buccala* wat wangband of vizier betekent. Dit verklaart waarschijnlijk waarom de gesp onder de Romeinen een militaire oorsprong heeft. Zoals gezegd waren de Romeinen de eerste die de gesp gebruikten in de vorm zoals we die heden ten dage nog steeds kennen.

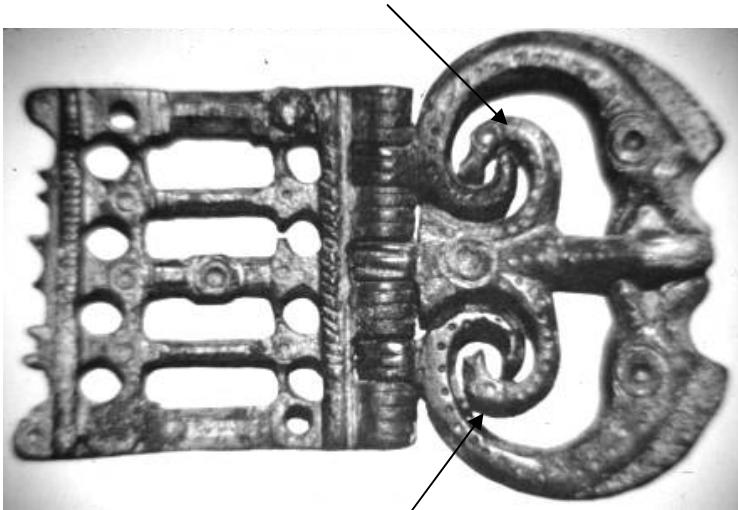

Keltische "dress fastener"

Een gesp bestaat in feite uit slechts 2 onderdelen: de beugel (al dan niet met tussenstijl) en de angel.

In de Romeinse tijd heeft de gesp vooral een functionele functie. Het is dan ook de meest ideale manier om 2 riemen met elkaar te verbinden. Dat de gesp zijn oorsprong vindt in het militaire deel van de Romeinse cultuur is niet vreemd en is vooral te verklaren door de gebruikelijke kleding van een Romeinse soldaat in die tijd. Deze bestond uit vele verschillende delen welke met leren riemen door middel van gespen met elkaar werden verbonden.

Vroege Romeinse gespen hebben vaak een simpele rechthoekige vorm. Later ontwikkelen vooral de militaire exemplaren zich tot sierlijke vormen om aan het eind van de Romeinse tijd te zijn verworpen tot rijk geornamenteerde objecten. Zie bijvoorbeeld de gesp hieronder. Let op de gestileerde paardenkoppen aan de basis van de angel?

In de periode na de Romeinse tijd zet deze trend zich voort. Gespen uit deze periode zijn zeer rijk versierd. Niet alleen de ovale of D-vormige beugel maar vooral ook de beslagplaat waarmee de gesp aan de riem was verbonden, waren voorzien van de nodige ornamentatie.

Het meest voorkomende zijn afbeeldingen van dieren (paarden) maar ook mensen worden op dit soort gespen aangetroffen. In de vroege periode nog duidelijk herkenbaar maar later steeds meer gestileerd.

Gespen waren vaak gemaakt van ijzer en koperlegeringen maar de rijken konden zich ijzeren gespen met zilver inlegwerk of gespen helemaal van zilver of goud met inlegwerk van emaille en edelstenen veroorloven.

Het vakmanschap van de metaalbewerkers uit die tijd is lange tijd ongeëvenaard geweest. De gesp en vele beslagstukken op de riem was in de vroege middeleeuwen een echt statussymbool. Hierdoor was de functionaliteit van de gesp wel eens van ondergeschikt belang aan het uiterlijk.

Een van de mooiste en meeste bekende voorbeelden is toch wel de gesp welke is gevonden in het scheepsgraf in het Engelse Sutton Hoo. Deze werkelijk uitzonderlijk knap gemaakte gouden gesp uit ca. 625 na Chr. heeft waarschijnlijk toebehoord aan Koning Raedwald of East Anglia.

Aan het einde van de 10^e eeuw laten we de grote en opzichtige gespen achter ons en vallen we terug op de wat simpelere kleine uitvoeringen met een ovale of D-vormige beugel. De beugel is nog wel vaak rijkelijk versierd, maar is niet meer te vergelijken met hun Merovingische en Karolingische voorgangers. De grote beslagplaat wordt vervangen door een veel kleiner exemplaar, soms gegraveerd met ingewikkelde dierfiguren of geometrische patronen. Uit zondring hierop vormen gespen uit het Franse Limoge.

Deze gespen uit de late 12^e en 13^e eeuw hebben een grote brede beugel met tussenstijl en beslagplaat die bevestigd is aan de recht afgewerkte zijkant.

Allen zijn rijk geornamenteerd met emaille inlegwerk op de beugel. De vierkante beslagplaat is voorzien van verhoogde stilistische dier- of mensfiguren en ingelegd met emaille, voornamelijk in de kleuren rood en blauw. Het geheel was op het metaal nog eens verguld wat zorgde voor een zeer opvallend uiterlijk.

Opvallend bij deze gespen is dat de angel en de beslagplaat aan verschillende delen van de beugel zijn bevestigd. Iets wat tot dat moment nog niet eerder werd gedaan. Dergelijke gespen zijn zeer zeldzaam en er is dan ook maar een handvol complete exemplaren bewaard gebleven.

In de 2^e helft van de 13^e eeuw wordt steeds minder gebruik gemaakt van emaille. Beslagplaten worden dan steeds meer alleen gegraveerd. Aan het einde van de 13^e eeuw verdwijnen dit soort gespen geheel uit de archeologische contexten.

gouden gesp, ca. 625 n. Chr.

In Bergen op zoom is op het terrein van de voormalige zeilmakerij van Ribbens in een kuil met laat 13^e eeuwse pottenbakkers afval een vierkante beslagplaat gevonden met daarop de graving van een gekroonde M. Het geheel vertoont nog resten van vergulding. Omdat de graving nogal kinderlijk aan doet is het niet met zekerheid te zeggen dat het hier om een stuk uit Limoge gaat. Mogelijk hebben we hier te maken met een lokaal product dat is gemaakt naar Frans voorbeeld.

De late middeleeuwen is een tijd waarin de gesp een grote vormevolutie doormaakt. In de 14^e eeuw komen gespen met een rechthoekige vorm, een ovale vorm, een ronde vorm en D-vormig naast elkaar voor. Ook de dubbel ovaal vorm (8-vormig) heeft zijn opkomst in de late 14^e eeuw. Een onderscheid in vorm naar functie is niet echt te maken. De grootte van de gesp is natuurlijk wel deels bepalend voor de functie die de gesp zal hebben gehad. Een gespje van 1½ cm zal niet gebruikt zijn om de broekriem mee te sluiten. Op het Gouvernementsplein zijn bij het archeologisch onderzoek naar het pestkerkhof in 1999 diverse skeletten opgegraven waarbij op het bekken (onder de handen) een ronde gesp werd aangetroffen. Het is aannemelijk gezien de positie op het lichaam dat deze gebruikt zijn als gesp voor het sluiten van bijvoorbeeld een broekriem.

We kunnen echter een symbolische functie niet uitsluiten. Veruit de meeste lichamen werden gevonden met de handen over elkaar gevouwen ter hoogte van het kruis. Een logische plaats voor het aantreffen van een broekriemgesp. Echter uit een niet nader onderzocht massagraf zijn met de metaaldetector nog 2 gespen geborgen. De handen van de overledenen waren naast het lichaam gepositioneerd. Onder iedere hand lag 1 gesp. Zijn de gespen doelbewust onder de handen van de overledenen geplaatst om ook in het hiernamaals een verbintenis met de nabestaanden te creëren of is de positie een toevaligheid? Er zijn immers genoeg skeletten opgegraven waarbij geen gespen zijn gevonden.

In de 14^e eeuw zien we dat de angelrust (de plaats op de beugel waarop de angel rust) steeds vaker versierd wordt. In het begin is dit nog heel minimaal met enkele lijntjes of een verdiept stukje in de beugel waar de angel in valt. Maar naarmate we verder komen in de tijd en men ook de rest van de beugel meer gaat versieren worden de angelrusten steeds meer geprononceerd.

Een mooi voorbeeld van een op een akker aan het Benedenbaantje gevonden dubbel ovaal gesp, die aan beide zijden van de beugel een angelrust in de vorm van D-gesp heeft, ziet u bovenaan de volgende pagina.

In de 16^e eeuw wordt de simpele gesp, waarbij de angel bevestigd zit aan de beugel, geheel verdrongen door de gesp met tussenstijl. Dit model maakt in de periode tussen ca. 1450 en 1700 vele vormveranderingen door die voornamelijk kunnen worden toegeschreven aan de veranderende smaak van de gebruiker. De gesp wordt dus een echt modeartikel. In de 17^e eeuw vindt er sinds lange tijd een functionele vernieuwing plaats in het uiterlijk van de gesp. Aan de tussenstijl wordt om de angel een zogenaamde haakbeugel bevestigd. Het idee hierachter was dat de haakbeugel achter de riem gehaakt kon worden teneinde een betere bevestiging van de riem te bewerkstelligen. Om de haakbeugel goed te kunnen bevestigen werd de meegegoten tussenstijl vervangen door een secundair aangebrachte pin. Deze pin, meestal van ijzer, stelde de gebruiker in staat om het soort haakbeugel aan de gesp te variëren. Omdat ijzer in de bodem snel wegroest worden er vaak 17^e en 18^e eeuwse gespen gevonden waarvan de tussenstijl ontbreekt. Alleen de beugel is dan bewaard gebleven.

In de 18^e eeuw zien we de schoengesp, welke gebruikt werd om de leren riempjes van de schoen aan elkaar te verbinden, steeds groter worden.

Schoenen zijn inmiddels zodanig gemaakt dat de gesp eigenlijk zijn functie verliest, maar toch blijft hij op de schoen bevestigd zitten. Kijk maar eens naar oude 18^e eeuwse schilderijen met afbeeldingen van rijkere personen. Zij hebben vaak grote zilveren gespen op de schoenen. Ook hogere militaire of marine officieren hebben dergelijke gespen op de schoenen.

In de schatvondst, die in 2003 door twee bouwvakkers werd gedaan op het Ribbens terrein aan de Rijtuigweg, zaten ook een viertal van dergelijke zilveren schoengespen. In de 19^e en 20^e eeuw verwordt de gesp weer tot een alledaags gebruiksvoorwerp.

In vroeger tijden werden de gespen vooral gemaakt van metaal, maar ook hout en been werden gebruikt. In een enkel geval werd zelfs gebruik gemaakt van bergkristal voor de beugel.

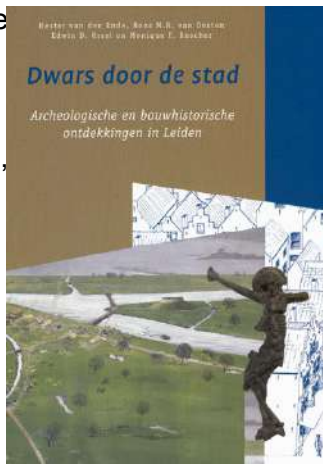
Tegenwoordig wordt de metalen gesp steeds meer verdrongen door de plastic veiligheidssluiting. Zal deze de gesp ooit helemaal gaan vervangen en komt er hiermee een eind aan een product dat meer dan 2000 jaar stand heeft gehouden? We zullen het zien...

BOEKENNIEUWS

Dwars door de stad. Archeologische en bouwhistorische ontdekkingen in Leiden.

In 1993 stelde de gemeente Leiden een eigen stads-archeoloog aan. Deze voerde, vaak met de hulp van amateurs en studenten, opgravingen uit in de binnenstad: bij de Burcht, op het Vrouwenkerkplein en bij de Zijlpoort. De monumentale panden van Leiden vormden de afgelopen jaren het onderzoeksgebied van de stadshistoricus.

Archeologie en bouwhistorie vullen elkaar aan. In dit boek vertellen ze samen het boeiende verhaal van de (bouw)geschiedenis van Leiden en geven een dwarsdoorsnede van de stad: de verhalen gaan over verschillende plaatsen en verschillende tijdvakken, lopen dwars door uiteenlopende sociale lagen van de bevolking, door de scheiding van privé en publiek en door de grens tussen wat boven en onder het straatniveau te vinden is. De meest uiteenlopende onderwerpen passeren in dit boek de revue: kastelen en boerderijen, fabrieken en woonhuizen, kloosters en kerken. Leiden, Primavera Pers, 2007; € 14,50

Alles wat je altijd al wilde weten over monumenten en bouwstijlen

Wat is een monument? Waarom bewaren we ze? Welke soorten monumenten heb je? Hoe herken je ze? En hoe herken je een bouwstijl?

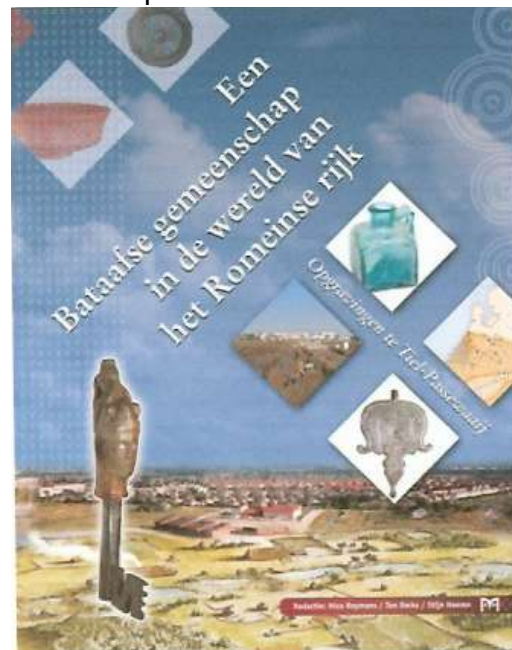

Wat is romaans? Gotiek? Hollands classicisme? Neogotiek? Wat is het verschil tussen Jugendstil en Amsterdamse School? Welke bouwmaterialen horen bij welke tijd? Hoe blijft een gebouw eigenlijk staan?

Wat zie je allemaal aan de buitenkant? En hoe is het Nederlandse interieur door de eeuwen heen aangekleed en ingericht? Alles wat je altijd al wilde weten over monumenten en bouwstijlen vind je terug in Alles wat je altijd al wilde weten over monumenten en bouwstijlen, een vlot geschreven naslagwerk dat tot op heden nog ontbrak aan de Nederlandse monumentenbibliotheek. 160 pag. ISBN 978 90 6868 435 3; € 17,50

Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk

De Bataafse gemeenschap in de omgeving van Tiel was opvallend goed geïntegreerd in het Romeinse rijk. Dat valt te lezen in het publiëksboek Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse Rijk. Jarenlang deden archeologen van het Archeologisch Centrum van de Vrije Universiteit onderzoek naar de overblijfselen van het ontdekte Bataafse dorp.

Het is volgens de historici de belangrijkste vindplaats in Nederland: ruim een kilometer lang en vol met vondsten die nog niet eerder zijn gedaan. Omdat structureel met de metaaldetector is gezocht, kwamen er duizenden gespen, spelden en delen van wapenuitrustingen uit de grond. Het boek en een gelijknamige tentoonstelling in het streekmuseum Tiel brengen de resultaten in beeld. ISBN 978 90 5345 332 2. prijs: € 29,95

KIJKEN NAAR

Reis rond de wereld in tachtig schatten

Vanaf 1 juni herhaalt Canvas (België 2) de tiendelige BBC-reeks 'Around the world in 80 treasures'. Daarin doorkruist Dan Cruickshank 5 continenten en 44 landen en bezoekt onderweg 80 hoogtepunten van het werelderfgoed.

Dan Cruickshank past in het rijtje van Michael Palin en Michael Wood. Hij deelt hun aanstekelijk enthousiasme, vertel talent en zin voor avontuur, maar zijn programma's zijn iets ernstiger van toon. Hij trekt van de Paaseilanden tot Persepolis, van Djenné tot de Taj Mahal, van de Aboriginals tot het Alhambra en van het Vrijheidsbeeld tot de Verboden stad. Cruickshank heeft ook een zeker Indiana Jones-gehalte: hij proeft van plaatselijke lekkernijen als hersenen, teelballen, insecten en hamsters.

Afl. 1: Peru - Brazilië

Afl. 2: Mexico - Centraal Noord Amerika

Afl. 3: Australië - Cambodja

Afl. 4: Japan - China

Afl. 5: India - Sri Lanka

Afl. 6: Uzbekistan - Syrië

Afl. 7: Jordanië - Ethiopië

Afl. 8: Mali - Egypte

Afl. 9: Turkije - Duitsland

Afl. 10: Bosnië - Frankrijk

Vanaf 1 juni elke vrijdag om 21.00 uur

VAN DE BESTUURSTAFEL

Excursie

Zaterdag **15 september 2007** maken we onze 'kleine excursie' met eigen vervoer. We zijn voornemens om naar Delft te gaan en daar o.a. een bezoek te brengen aan de Archeologische Dienst.

We hebben echter nog geen bevestiging mogen ontvangen van de Gemeente Delft. De excursie gaat hoe dan ook door, maar het definitieve programma is nog niet bekend. Het is de bedoeling dat we ca. 11.30 uur vertrekken uit Bergen op Zoom .

Een mogelijk programma zou kunnen zijn:
12.45 uur koffie drinken in Delft
13.15 uur bezoek Oude en Nieuwe Kerk, bezoek aan Archeologische Dienst en wellicht actuele opgraving
16.15 uur afsluitend koffie drinken
16.45 uur vertrek

De eigen bijdrage is € 5,- per persoon.

De excursie staat alleen open voor leden.

U kunt zich uiterlijk tot 15 augustus

opgeven bij Ank van der Kallen, tel.

0164-265158, email: vanderkallen@home.nl.

Graag vermelden of U bereid bent met eigen auto te gaan en hoeveel personen er mee kunnen rijden. Na 15 augustus ontvangen de deelnemers het definitieve programma.

Beleidsplan

Momenteel wordt door het bestuur de laatste hand gelegd aan het nieuwe beleidsplan 2008-2012 onder de titel "Naar een actueel verleden". Onze voorzitter zal in de volgende Nieuwsbrief hier wat meer over schrijven.

Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel en verschijnt eenmaal per kwartaal.

Redactie

Ank van der Kallen
Nieuwstraat 4
4611 RS Bergen op Zoom
0164 - 26 51 58
vanderkallen@home.nl

Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)
Wis van Meurs (secretaris)
Ank van der Kallen (penningmeester/
ledenadministr.)

Ab Drenth
Louis Weijs

Website

www.scherminckel.nl

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2006

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel